

2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi

Mahmut ARSLAN¹

Özet

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin dış ticareti ülke içindeki gelişmelerden çok uluslararası ekonomik koşullardan etkilenmiştir. Bu yıllarda hükümet ithal güçlüklerinde de yararlanarak dış ticaret fazlası elde etmeyi amaçlayan bir politikada izlemiş ve bu amacın gerçekleştirilmesinde de kısmen başarılı olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu hükümete dış ticareti tamamen denetim altına alma olanağı verdi ve böylece hangi mallardan ne kadar ithal edileceği kararlarla belirlendi. Tüketim malları ithalatı sınırlandı. Görülüyor ki hükümet elde ettiği dış ticaret fazlasını uluslararası uygun ortamdan da yararlanarak daha ziyade ithalatın kısılması yoluyla gerçekleştirdi. Geleneksel olarak Türkiye’ye mal satan ülkelerin savaşta olması ithal ettiğimiz malların dünya piyasalarında ki arzını büyük ölçüde daraltmıştır. Savaşın başladığı yıllarda aşırı ağırlığı olan Almanya ile dış ticaretimiz 1940-1941 yıllarında önemli ölçüde azalma gösterdi. Almanya’nın dış ticaretimizde ki nispi payı savaş öncesine göre ¼ düştü. Fakat Türkiye dış ticaretini Almanya dışındaki ülkelere kaydırmak konusunda büyük güçlüklerle karşılaştı. Fakat Almanya’nın ithalat ve ihracatımızda ki nispi payı 1942’den sonra yeniden yükselmeye başladı ve 1944’ün sonuna kadar Almanya Türkiye’nin dış ticaretinde bir numaralı partner olarak kaldı. Türkiye ancak 1945’ten yeni II. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte ticaretini ABD, İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine doğru kaydırabildi.

Anahtar Kelimeler: Savaş Ekonomisi, Dış Ticaret, Sanayi Sektörü

II. World War and War Economy in Turkey

Summary

Turkish foreign trade expanding between 1930 and 1938 especially after 1934. This expansion could not continue after 1939. In September 1939,

¹ (Prof. Dr.), İstanbul Aydın Üniversitesi,

when the Second World War started. Turkey had just entered the new export season. While the share of investment goods in total imports reached 50 % 1939 because of the difficulties of having Access to investment goods during the war, this percentage fell to 30 in 1945. After the war, the share of investment goods increased again reaching 39 % in 1946. During the war, Turkish foreign trade has shown important improvements, the principal cause of these improvements has to do with the favorable price changes. All through the period, we observe a surplus of the balance of trade. However, foreign trade took place under very difficult circumstances and given the difficulties of transportation and payment, state intervention in trade reached its maximum, while the volume of trade declined, price increases resulted in higher values of exports and imports.

Keywords: War Economy, Foreign Trade, Industry Sector

2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi

1939’den itibaren bütün dünya ekonomisi evrensel ve topyekûn bir savaşın etkisi altında kalmıştır. O dönem dünyasında yaşayan 2.200 milyon insandan savaş dışı alması yüz milyon insan bulmak bile mümkün değildir. İnsanlığın %95 ‘inin savaşa dâhil olduğu bir dönemde Türkiye, savaş dışı kalabilen nadir ülkelerden biridir. Fakat Türkiye dâhil bütün savaş dışı kalan ülkeler de kendilerini, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan kurtaramamışlardır. Bu dönemde savaşa giren ya da girmeyen bütün uluslar, ulusal kaynaklarını savaşın emrine vermek zorunda kalmışlar ve insan, makine, hammadde imkânlarını savaş için seferber etmişlerdir. Daha savaş başlamadan önce mesela Alman ekonomisi, bir ‘savaş ekonomisi’ haline gelmiş bulunuyor ve bütün zorunlu ihtiyaç maddelerinin vesika usulünde bağlandığı görülüyordu. Hele 1944 ‘den sonra Alman ekonomisinin tamamı pratik olarak savaşa uygun hale getirildi.

Aynı dönemde İngiltere’de ekonomiyi düzenleme yetkisi, 24 Ağustos 1939 tarihli “Emergency Powers Act” ile hükümete verildi. Fiyatların ve stokların denetimi, üretilen malların dağılımı, ithalat, ihracat ve kambiyo kontrolü Food Defence Planes Department’a devredildi ve böylece birkaç hafta içinde “Savaş Ekonomisi” oluşturuldu. (1) 5 Mart 1941 tarihli “Essential Works Order”, Çalışma Bakanlığının izni olmadan hiç kimsenin işini bırakamayacağını öngörüyor ve “çalışma yükümlülüğü” getiriyordu. Böylece savaş içinde ekonomi üzerindeki etkinliği gitgide arttırdı.

Savaş ekonomisinin ilginç yönlerinden biri de erkek işgücünün kitle halinde silahlı olarak alınması dolayısıyla ortaya çıkan boşluğun doldurulması bakımından kadın iş gücüne başvurulması olmuştur. Almanya’da 1943 Ocak ayında hükümet, 16 yaşından 65 yaşına kadar erkeklerin ve 17 yaşından 45 yaşına kadar kadınların toptan seferberliğini ilan etti ve çalışma zorunluluğunu koydu. Aynı şekilde İngiltere’de 1944 ‘de 14 yaşında 64 yaşına kadar bütün erkekler ve 14 yaşından 59 yaşına kadar bütün kadınlar orduda ya da sivil iş yerlerinde istihdam edildiler. Böylece İngiltere’de işsizlik tamamen ortadan kalktı ve haftalık çalışma süresi 37 saatten 45 saate çıktı. (2)

İkinci Dünya savaşı boyunca hemen bütün ülkeler artan savaş masraflarının büyük kısmını vergilerle karşılamaya çalıştılar. Savaş öncesi dönemde İngiltere masraflarının %25 ‘inin vergi ile kapatırken 1943’te bu oran %49’a çıktı. Savaş içinde Almanya ‘da vergi oranları İngiltere’ye yaklaştı.

İkinci dünya savaşı Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkeleri Avrupa’dan ve Amerika Birleşik Devletleri’den yatırım, ara malı ve mamul eşya ithalatından yoksun bıraktı. Böylece bu ülkeler ithal edemedikleri bu malları kendileri imal etmek durumunda kaldılar. Başta Brezilya, Arjantin, Meksika ve Türkiye, ithal ikamesi politikası ile sanayileşme yolunda önemli mesafeler aldılar. Bu ülkelerde mensucat sanayi sanayii her zaman sanayileşmenin öncüsü ve itici güç oldu. Savaş içinde sınai mallar ithal edemeyen bir kısım tarım ülkesi sanayileşme eğilimleri gösterirken; yine savaş içinde büyük hammadde ve yiyecek sıkıntısı içine düşen sanayileşmiş ülkelerde ise adeta tarım sallaşma eğilimi ortaya çıktı. (3)

A-) Savaş Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler

Dünya’daki bu gelişmelere paralel olarak Türkiye ‘de “Savaş Ekonomisi”nin gerektirdiği önlemler alındı. Ayrıca 1939 yılından itibaren uygulanmak üzere hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile devletçilik zihniyeti ve politikaları da devam etti (4). Savaş patladığı zaman Türkiye 1milyon genç işgücünü üretimden çekerek silahlı olarak alındı. Bir taraftan üretim düşüşü ve diğer taraftan ithalat yapılamaması dolayısıyla devlet, tüketimi sınırladı ve bazı tüketim mallarını da vesikaya bağladı. (5) Savunma masraflarının bütçe içinde nisbi büyümesi yeni vergi konusunu gündeme getirdi.

Milli Müdefa vergisi, servet üzerine konulan Varlık vergisi, eski aşara benzer %10 oranında bazı tarım ürünlerinden alınan Toprak mahsulleri vergisi vs. gibi olağan üstü vergiler konuldu. Yine de bütçe açığının kapanmaması hükümeti, Merkez Bankasına borçlanmaya ve bu borçları da sürüm yoluyla karşılamaya itti. İşte bu durum Türkiye ekonomisinde hepsi fiyat artışlarına neden oldu ve ortaya büyük boylu bir enflasyon çıktı. Toplam eşya endeksi, 1938 ‘ de 100 iken 1942’de 280’e ve 1943’ de 457’ ye yükselmiştir. (6)

Türkiye’de savaş öncesi yıllarda ekonomiyi savaş koşullarına hazırlamak için bir çalışma yapılmıştı. Ordunun kendi içinde yaptığı hazırlıklar dışında, savaş ekonomisi sorunları üzerinde de durulmamıştı. (7) . Hâlbuki devletin, savaş ufukta görüldüğü andan itibaren üretim ve bölüşümü yönetecek ve denetleyecek organizasyonlar yapması gerekiyordu. Bu hazırlıksızlığa rağmen, uygulana gelen devletçilik politikası Türkiye’nin savaş ekonomisine ve savaş koşullarına daha kolay uyum sağlamasında olumlu bir faktör oldu. (8). Türkiye’de ekonominin savaş koşullarına göre örgütlenmesi, savaşın başlamasından sonra ve savaşın içinde oldu. Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahale ve denetimi artıran yasalar, savaş içinde çıkarıldı.

Türkiye İkinci Dünya Savaşında tarafsızlık politikası izledi ve savaşa girmemeyi başararak ülkeyi sıcak savaşın yıkımından korudu ve... Fakat 6 yıl süreyle ‘ Savaş Ekonomisi” koşullarında yaşamaktan kurtulmadı. Her şeyden önce silahaltındaki asker sayısının arttırılması ve savaşa hazır tutulması savunma harcamalarını olağanüstü boyutlara çıkardı. Önceki dönemlerde bütçe gelirlerinin yaklaşık % 40 ‘ı savunma harcamalarına ayrılırken, savaşın başlamasıyla oran %60’a yükseldi (9). Savunma harcamalarını karşı bir kısmı ancak Merkez Bankası kaynaklarına başvurarak karşılanabildi. Bu durum ise emisyonu artırdı ve diğer olumsuz maddelerle birleşerek enflasyonu hızlandırdı (10).

“Savaş Ekonomisi” koşulları sadece devlet harcamalarını arttırmakla kalmayarak, büyük bir ordunun beslenmesi, tüketim mallarına olan talebi de kamçıladi. Devlet ordu ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla tüketim malını piyasadan ya da (doğrudan doğruya üreticilerden çekmek zorunda kaldı.

Bu durum milli gelirin bölüşümündeki mevcut dengeleri alt- üst etti (11). Ayrıca çalima çağındaki büyük bir iş gücünün çalışma alanından çekilerek silahaltında alınması üretim düşüşlerine neden oldu. Üretimdeki bu azalma bir taraftan devlet gelirlerini azaltırken, diğer taraftan devlet harcamalarının artması enflasyonist baskıyı bir kat daha artırdı (12),

“Savaş Ekonomisi” dış ticaretinde büyük ölçüde aksamasına ve hatta tıkanmasına neden oldu ve özellikle yatırımı ve ara mallar ithalindeki daralma sınai üremi olumsuz bir biçimde etkiledi. Tüketim malları ithalatındaki tıkanma ise ülke içindeki arz-talep dengesizliğini daha da artırdı. Zaten iyi örgütlenmemiş ve zayıf bir üretim yapısına sahip olan Türkiye ekonomisinde şiddetli bir mal kıtlığına paralel fiyat artışları ortaya çıktı (13). Ancak Devlet Milli Koruma kanunu 1940 ile üretim ve tüketimi düzenlemeye ve denetlemeye çalışmış ve bu kanunun ile devletin ekonomi üzerindeki kontrol ve yasakları çok artmıştır (14). Milli Korunma Kanunu’nun önemli maddeleri şöyle sıralanabilir:

1. Hükümet sınai kuruluşların hangi malları ne kadar üreteceklerini belirleyeceklerdir.
2. Hükümet gerekli gördüğü her tesise bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.
3. Tarım topraklarına ne ekileceğini devlet tayin edecek 500 hektarın üzerindeki arazileri gerekirse devlet bir tazminat ödeyerek bizzat kendisi işleyebilecektir.
4. Özel sektör yatırımları izne bağlanmış ve hükümet denetimine alınmıştır.
5. İç ve dış ticarete fiyat kontrol sistemi getirilmiştir.

Bu dönmede çıkarılan ve tartışmaları günümüze kadar uzanan bir yasa da varlık vergisi kanunu 1942’dir. Bu kanun savaş yıllarında elde edilen aşırı spekülatif kazançların bir kısmına el koymak amacıyla çıkarılmış bir servet vergisine dayanmaktadır. Bu kanunla hem savunma harcamaları için ek gelir saptamak istenmiş ve hem de enflasyonu frenlemek amaçlanmıştır. Varlık vergisi ile ithalat ve iç ticaretten kısa zaman da büyük servetler elde edenler azınlıklar hedef alınmış ve tahsilatın en büyük kısmı İstanbul ‘da yapılmıştır. Varlık vergisi Türk maliye tarihinde en ağır eleştirilere ve saldırılara uğrayan bir vergi olmakla ünlüdür (15).

Ancak varlık vergisi kanunu ile toplanan vergi geliri, savaş sırasında elde edilen büyük spekülâtif kazançların yanın da çok küçük kalmış ve böylece dış ticaretten azınlıkların etkisini kırma düşüncesi de gerçekleşmemiştir. Bu dönem Türkiye 'sinde dış ticarete egemen olan azınlıkların, uluslararası ticaret ağının uzantıları durumunda bulunmaları ve dış ticaretteki işleyişin aksayabileceği korkusu, Varlık vergisi tahsilatında alınabilecek radikal önlemleri engellemiştir (16).

Savaş yıllarındaki aşırı kazançlar özel sektörün ekinde küçümsenemeyecek bir kapital birikimine olanak vermiştir. Ekonomik olarak güçlenen özel ticari kesim, yine savaş yıllarında çıkarılan çiftçiyi topraklandırma kanunu (17) dolayısıyla büyük toprak sahiplerini kendisine müttefik olarak görece ve savaş sonrasında dönemin siyasal iktidarıyla hesaplaşma yolları arayacaktır (18). 1945 yılında tarım bakanlığı tarafından hazırlanan çiftçiyi topraklandırma kanunu tasarısı, Meclis içinde ve dışından büyük toprak sahiplerinin direnişleriyle rağmen yasılabilmıştır. 1945 tarihli çiftçiyi topraklandırma kanunu, belirli büyüklükteki ve koşullardaki özel arazilerin kamusallaştırılarak topraksız köylüye dağılmasını öngörüyordu (19) . Bu kanun Cumhuriyet tarihinde ilk toprak reformu denemesi olarak kabul edilebilir. Deneme diyoruz, çünkü büyük tartışmalara ve büyük toprak sahibi milletvekillerinin denemelerine neden olan Demokrat Parti hareketinin en önemli doğuş sebeplerinden biri sayılan bu kanun, daha sonra peş peşe geçireceği değişikliklerle amacından tamamen saptırılmaktadır. Sonunda bu kanun sadece hazineye ait dağıtımını sağlayan bir kanun haline dönüşecektir. Oysa bu kanunun çoğunlukla kentlerde refah içinde yaşayan ve elindeki toprakları ad verimli kullanamayan büyük toprak sahiplerinin ellerinden bir kısım toprakları alarak topraksız köylüye dağıtmayı ve böylece onların ekonomik, toplumsal ve siyasal etkilerini kırmayı amaçlamıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemiş ve fakat beş yıl süreyle adeta bir ateş çemberinin ortasında yaşamıştır. Savaş boyunca bir milyon civarındaki askeri, her an savaşa girecekmiş gibi silahaltında tutmuştur. Dolayısıyla hükümet, savunma harcamalarındaki olağanüstü artış nedeniyle sanayileşme programını büyük ölçüde askıya almak zorunda kalmıştı.

Savaş yıllarında İBYSP ile öngörülen yatırımlara başlayamamış, sadece BBYSP kapsamında olup dönmesi içinde gerçekleştirilmeyen süper- fosfat ve sülfürik asit fabrikaları kurulabilmiştir (20).

Savaş dolayısıyla ortaya çıkan bu engel seferberlik hali ekonomisinin üretken sektöründe etkisini göstermekte gecikmemiş ve mesela tarımsal üretim 1945 yılında, 1939' da ulaştığı seviyenin %60' na inmiştir. Şunu da ekleyelim ki, bu savaş yıllarında tesadüfen hava ve iklim koşulları çok kötü gitmiştir. Bütün bu olumsuz faktörlerin üzerine bir de 1942 yılında konulan toprak mahsulleri vergisi gelince, Anadolu köylüsü adeta perişan olmuştur. O dönem Türkiye ekonomisinde tarım, milli gelir içerisinde çok önemli bir paya sahip olduğu için, tarımdaki kötüleşme kişi başına düşen ulusal geliri de küçültmüştür (22).

Savaş koşulları kadar olmada bile sanayi sektöründe üretim düşüşlerine yol açmıştır. Her şeyden önce tarımdaki üretim düşüşü sınai hammadde darlığına neden olmuştur. Sanayi sektörünün ihtiyacı olan ara ve yatırım malları, makine ithalatı yapılamamış ve ithal girdilerde bir tıkanma ortaya çıkmıştır. Bazı sanayi dalları ise, ithalatın tıkanmasını ve uluslararası fiyatlarla bağların kopmasına fırsat bilerek, olağanüstü dış koruma koşulları altında aşırı e spektülatif kazançlar elde etmişlerdir. Bütün bu faktörlerin etkisiyle ekonomide toplam arz dağılırken, savaş psikozu dürtüsüyle toplam talep aşırı yükseldi. Halk bulabildiği temel tüketim mallarına saldırdı ve istifçiliğe başvurdu. Bu bulanık ortamdan yararlanmak isteyen tüccar stokçuluğa kaydı ve alınan polisiye önlemler de karaborsayı yaygınlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Üretimin ve ithalatın düşmesinden ve aşırı talep artışından kaynaklanan bu dengesizlik dolayısıyla fiyatlar genel düzeyinde görülmemiş ölçüde yükseliş oldu. Fiyat artışları spekülasyon ve karaborsayı daha da tırmandırdı ; ticari karlar olağan sütün biçimde şişti ve yeni savaş zenginleri türedi. Aşırı fiyat artışları ulusal gelirin ticaret ve sanayi sektörleri lehine yeniden dağılımına neden oldu ve özel kesimin elinde önemli ölçüde bir sermaye birikimi gerçekleşti. Dünya Savaşı'nın bütün dehşetiyle sürdüğü bu yıllarda Türkiye'nin rasyonel, dengeli ve progresif (müterakki) bir gelir vergisi sistemi de bulunmuyordu. Bu dönemde hükümet, gitgide artan harcamalarını karşılamak için sık sık Merkez Bankası kayanlarkına başvurdu ve 1939'dan itibaren emisyon hacmi ve para arzında başdöndürücü genişlemeler oldu (23).

Cumhuriyet kuruluşundan beri temel ilke sayılan ulusal paranın değerini kararlı tutma ticari partnerlerindeki fiyatlardan daha hızlı yükselmesi dolayısıyla, Türk Lirasının konvertibi paralar karşısındaki değeri düştü.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış ticareti, ülke içindeki gelişmelerden çok, uluslararası ekonomik koşullardan etkilenmiştir. Bu yıllarda hükümet, ithalat güçlüklerinden de yararlanarak dış ticaret fazlası elde etmeyi amaçlayan bir politika izlemiş ve bu amacın gerçekleştirilmesinde de kısmen başarılı olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu hükümete dış ticareti tamamen denetim altına alma olanağı verdi ve böylece hangi mallardan ne kadar ithal edileceği kotalarla belirlendi. Tüketim malları ithalatı sınırlandı. Görülüyor ki hükümet elde ettiği dış ticaret fazlasını, uluslararası uygun ortamdan da yararlanarak, daha ziyade ithalatın kısılması yoluyla gerçekleştirdi (24). Geleneksel olarak Türkiye'ye mal satan ülkelerin savaşta olması, ithal ettiğimiz malların dünya piyasalarındaki arzını büyük ölçüde daraltmıştır. Savaşın başladığı yıllarda aşırı ağırlığı olan Almanya ile dış ticaretimiz, 1940-1941 yıllarında önemli ölçüde azalma gösterdi. Almanya'nın dış ticaretimizdeki nisbi payı savaş öncesine göre ¼'e düştü (25). Fakat Türkiye dış ticaretini, Almanya dışındaki ülkelere kaydırmak konusunda büyük güçlüklerle karşılaştı. Bu dönemde İngiltere'nin dış ticareti kendi imparatorluğuna dahil ülkelere yönelmişti. ABD ise uzaklığı dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın boşluğunu dolduramadı. Nitekim bu durum dolayısıyla Almanya'nın ithalat ve ihracatımızdaki nisbi payı 1942'den sonra yeniden yükselmeye başladı ve 1944'un sonuna kadar Almanya, Türkiye'nin dış ticaretindeki bir numaralı partner olarak kaldı. Türkiye ancak 1945'ten, yani savaşın sona ermesiyle birlikte ticaretini ABD, İngiltere, Fransa ve diğer avrupa ülkelerine doğru kaydırabildi.

1939-1945 döneminde ithal malları ortalama %240 oranında artış gösterdi (26). Oysa yurt içinde fiyatlar genel seviyesi ithal mallardan daha fazla artmıştı. Bu dönem ithalatındaki döviz kurları da düşük olduğundan ithal malı yerli mala göre ucuz kalıyordu. Bu durum savaş içinde ithalatın çok karlı bir iş olmasını sağladı. İthalat da büyük ölçüde azınlıkların elinde bulunuyordu. İşte 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu biraz bu gerçeğe dayanıyordu (27).

İhracata gelince, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında ihracat hem miktar ve hem de değer olarak önemli ölçüde daraldı. Miktar olarak daralma ihracat değerindeki daralmadan daha hızlı ortaya çıktı. Çünkü bu yıllarda Türkiye'nin ihraç malları ve fiyatlarında yükselme vardı. İhracat miktarındaki daralmanın önemli bir nedeni, Türkiye'nin ihracatında %50 paya sahip olan Almanya ile ticaretin siyasal nedenlerle tıkanmasıydı (28). Savaş yılları boyunca Türkiye'nin ihracat hacmindeki hızlı düşmeye karşılık, 1942'den itibaren ihracat değeri yükselme gösterdi. İhracat hacminin daralmasına rağmen ihracat değerindeki yükselme, ihraç malları fiyatlarındaki çok hızlı artışlarla açıklanabilir. Gerçekten, savaş yıllarında Türkiye'nin ihraç ettiği malların ortalama fiyatı yaklaşık altı kat yükselmiştir (29). İhracat fiyatlarının ithal fiyatlarına göre daha fazla yükselmesi, savaş yıllarında Türkiye'nin dış ticaret fazlası elde etmesini sağlamıştır. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri artış göstermiştir (30). Türkiye savaş yıllarında, önceki dönemlere oranla büyük miktarlara varan dış kredilerden de yararlanmıştır. 1938-1945 yılları arasında Türkiye, 127 milyon dolar ekonomik ve 187 milyon dolar askeri kredi ve hibe olmak üzere 314 milyon dolar taze döviz elde etmiştir (31). İşte Türkiye savaş yıllarında elde ettiği bu döviz imkânlarıdır ki, hala yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolu, haberleşme şebekesi ve liman alt-yapısını millileştirmek olanağı bulabilmiştir. (32). Fakat buna karşılık 1938-1945 arasında Türkiye'nin toplam dış borcu 236 milyon dolardan 439 milyon dolara yükselmiştir (33). Fakat bu borca karşılık 1946 yılı sonunda Türkiye'nin 262 milyon dolar değerinde bir altın ve döviz rezervine sahip olduğu anlaşılmaktadır (34). Bu rezervin 241 milyon dolarının altın olduğu biliniyor (35).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin daha çok altın ve döviz rezervi tutma konusundaki bu merkantilist tutumu, birçok ekonomist tarafından eleştirilmiş ve demode bulunmuştur. Örneğin SINGER, Türkiye'nin bu dönemde büyük fırsatlar kaçırdığını, daha aktif bir dış ticaret politikasıyla özellikle gıda maddeleri, pamuk, tütün, krom vs. gibi mallarda ihracatını arttırabileceğini ve akılcı bir dış ticaret politikası ile sanayileşme hamlesini sürdürebileceğini iddia etmiştir (36).

B-) Savaş Yıllarında Türkiye’de Toplumsal Gelişmeler

Devletçilik uygulaması ve onu izleyen savaş yılları Türkiye’nin toplumsal, siyasal ve kültürel yapısında da önemli gelişmelere neden olmuştur. Daha önceki dönemde başlayan eğitim ve öğretim alanındaki politika yaygınlaşmış ve yeni boyutlar kazanarak sürmüştür. Buna karşılık işçi hakları ve genel olarak hak ve özgürlükler alanında sınırlayıcı uygulama varlığını sürdürmüştür (37). Genel olarak bu dönemde toplumsal hareketliliğin sınırlı kaldığı ve nüfusun kır-kent ayrımında önemli bir değişikliğin olmadığı söylenebilir (38). 1935’te Türk toplumunun %16’sı, nüfusu on binden fazla olan yerlerde yaşamaktayken, bu oran 1945’de %18’e yükselmiştir. Yine bu yıllar arasında toplum nüfusunun 16,2 milyondan 18,8 milyona yükselmiş ve savaş öncesi dönemde %1.17 olan nüfus artış oranı, savaş sırasında %0.11’e düşmüştür. Bütün bu verilerden, dönem süresince köyden kente kitlesel bir göç olgusunun henüz yaşanmadığı, şehirleşmenin çok sınırlı kaldığı ve “nüfus patlaması” denilen olayın daha ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nüfus niteliği açısından önemli bir gelişme, 1935 ile 1945 yılları arasında okur-yazarlık oranınının %20’den %30’a yükselmiş olmasıdır (39).

Eğitim-öğretim alanında sağlanan en önemli gelişmelerden biri de ülkedeki ilkokul sayısının %100 oranında artması ve bu artışın özellikle köy okulları olmasıdır. Okul sayısındaki bu artış dolayısıyla öğrenci sayısını da ikiye katlanmıştır. 1935-1945 yılları arasında eğitim alanında görülen bir başka gelişme, orta dereceli mesleki ve teknik okullardaki öğrenci sayısının 9 binden 54 bine yükselmiş olmasıdır. Denilebilir ki T.C. hükümeti, gelişen ekonominin kalifiye işgücü ihtiyacına önem vermiş ve bu önemli eksiği gidermeye çalışmıştır. Aynı dönem içinde yükseköğretim ve üniversitedeki öğrenci sayısı da %65 dolayında artmıştır (40). Bu dönemde eğitim iki işlevi birlikte yürütmeyi amaçlıyordu:

- a-)Olabilirdiğince çok sayıda kişiyi okur-yazar duruma getirmek,
- b-)Ekonomik toplumsal gelişmenin gerektirdiği nitelikli insan gücünü sağlamak.

Bu doğrultudaki çabaların özellikle Köy Enstitülerinin kurulmasıyla kır ve köye doğru yaygınlaştırmak istendiği anlaşılmaktadır (41). Başka bir deyişle Köy Enstitüleri, yukarıdaki her iki amacın, kırsal kesimde birlikte sağlanmasına yönelikti.

Üzülerek söyleyelim ki Türkiye'nin oluşturduğu bu kendine özgü orijinal çözüm daha sonraki dönemde terkedildi (42). Bu arada, Milli Eğitim Bakanlığı'nın girişimiyle yabancı dillerinden yapılan ve uygarlık tarihinin kilometre taşları sayılan klasiklerin çevrilmesi önemli bir boyuta ulaştı. Ve ayrıca Almanya'da Nazizm'in baskısından kaçan birçok bilim adamının ülkemize davet edilmesi, Türk kültür ve eğitim alanında yeni ufukların açılmasına neden olmuştur (43).

Literatür

- [1] AKTAN, R., Agriculture Policy of Turkey, with Special Emphasis on Land Tenure, University of California, Berkeley, 1950
- [2] ALKİN, E., Türkiye Ekonomisinde özel Kesimin yeri, ist. , 1979 (teksir)
- [3] AVCIOĞLU D., Türkiye'nin Düzeni C.I, ist., 1976
- [4] AYDEMİR, S.S., İkinci Adam, C.II , ist., 1975
- [5] BORATAV, K., Türkiye'de Devletçilik, ist., 1974
- [6] BULUTAY-TEZEL-YILDIRIM, Türkiye Milli Geliri 1923-1938, ANK., 1974
- [7] CANKARDEŞ, O., L'Oevre d'Assainissement et Developpement Economique de la République Turquie Entre les Deux Guerres, Grenoble, 1945
- [8] CASSEL, G., Money and Foreign Exchange After 1914, London, 1922
- [9] CİLLOV, H., Türkiye Ekonomisi, ist., 1970
- [10] CİLLOV, H., "Türkiye Milli Gelirindeki Gelişmeler", Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa, 1973

- [11] DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ank., 1973
- [12] DRAGOSLAV, M., La Nouvelle Turquie Economique, Beograd, 1937
- [13] ERGİN, F., Para Siyaseti, ist., 1972
- [14] GENİSSEL, A., L'Ouvrier d'Industrie en Turquie, Beyrouthe, 1948
- [15] HALE, W., The Political and Economic Development of Modern Turkey, London, 1981
- [16] HATİPOĞLU, Z., Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, ist., 1974
- [17] HERSHLAG, Z.Y., Turkey, The Challenge of Growth, Leiden, 1968
- [18] İNAN, A., Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, Ank., 1973
- [19] KEPENEK, Y., Türkiye Ekonomisi, Ank., 1987
- [20] KIRBY, F., Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ank., 1962
- [21] KONGAR, E., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, ist., 1978
- [22] KÖYLÜ, K., Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri, Ank., 1947
- [23] KUYUCUKLU, N., İktisadi Olaylar Tarihi, ist., 1990
- [24] NEUMARK, F., Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953, ist., 1982

- [25] POMMERY, L., Yeni Zamanlar İktisat Tarihi 1890-1939, Ank., 1956
- [26] RÖPKE, W., Explication Economique du Monde Moderne, Médicis, Paris, 1940
- [27] SARC, Ö.C., Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları, ist., 1949
- [28] SAYMEN, F.H., İş Hukuku ist., 1954
- [29] SİNGER, M., The Economic Advance of Turkey 1938-1960 Turkish Economic Society, Ank., 1977
- [30] SİLİER O., Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1938, ist., 1981
- [31] SULKER, K., Türkiye’de İşçi Hareketleri, ist., 1976
- [32] TAYANÇ, T., Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, ist., 1973
- [33] TEKELİ-İLKİN, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Ank., 1982
- [34] TEZEL, Y.S., Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi 1923-1950, Ank., 1982
- [35] TEZEL, Y.S., Turkish Economic Development, Policy and Achievements, Cambridge University, 1975
- [36] TONGUÇ, E., Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, ist., 1970
- [37] TÖKİN, İ.H., İktisadi ve İçtimai Türkiye: Rakkamlarla Türkiye’de Sanayi, Ank., 1946
- [38] TRASK, R.R., The United States Response to Turkish Nationalism and Reform: 1914-1939, University of Minnesota, Minneapolis, 1971

- [39] ULUDAĞ, İ., *Türkiye Ekonomisi*, ist., 1990
- [40] UNAL, H., *L'Economie Mixte en Turquie*, Geneve, 1948
- [41] WELSTEDT, B., *State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy, The Turkish Case*, Johns Hopkins University, Baltimore, 1980
- [42] YAŞA, M., *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, ist., 1980
- [43] YAŞA, M., "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi ve Dış Ticaret", *Dış Ticaret ve Ekonominin Gelişme Semineri*, ESEKH, ist., 1968